

УДК 327(477+497.1)

UDC

DOI: 10.17223/18572685/57/17

СТВОРЕННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЇ РУСИНІВ-УКРАЇНЦІВ В КОРОЛІВСТВІ СЕРБІВ, ХОРВАТІВ І СЛОВЕНЦІВ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД

Г.В. Саган

Київський університет ім. Б. Грінченка
Україна, 04212, м. Київ, вул. Тимошенка, 13-Б
E-mail: galinasagan@gmail.com

Авторське резюме

В статті розкривається процес створення та аналізуються напрями діяльності громадських організацій русинів-українців в Королівстві сербів, хорватів і словенців у міжвоєнний період. Зокрема, мова йде про Русинське народне товариство «Просвіта» (Новий Сад), «Домагой» (Загреб), Українську студентську громаду (Загреб), Українську громаду в Белграді та ін. Показуються складності, з якими зіткнулася русинсько-українська громада у процесі організації свого громадського життя. Найпоширенішою проблемою був дефіцит освічених людей, особливо в сільській місцевості. Серед переселенців інтелігенція траплялася рідко, а ті, які емігрували на Балкани, селилися в містах, де зазвичай працювали в органах місцевої адміністрації. Попри всі складності, результатом громадської діяльності русинів-українців в Югославському королівстві стало те, що їх почали сприймати як окремий народ, який прагне відновити свою державність, зберегти свою мову, духовність тощо. Тоді ж в урядовців королівства почала формуватися позиція до т. зв. «українського питання», про яке вони раніше або не чули, або не розуміли його суті. Разом з тим культурна робота, яку організовували громадські організації русинів-українців, допомагала їм покращити своє матеріальне становище, що завжди залишалося актуальним для переселенців.

Ключові слова: русини, українці, громадські організації, «Просвіта», Королівство Югославія.

СОЗДАНИЕ И ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ОБЩЕСТВЕННЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ РУСИНОВ-УКРАИНЦЕВ В КОРОЛЕВСТВЕ СЕРБОВ, ХОРВАТОВ И СЛОВЕНЦЕВ В МЕЖВОЕННЫЙ ПЕРИОД

Г.В. Саган

Киевский университет им. Б. Гринченко
Украина, 04212, г. Киев, ул. Тимошенко, 13-Б
E-mail: galinasagan@gmail.com

Авторское резюме

В статье раскрывается процесс создания и анализируются направления деятельности общественных организаций русинов-украинцев в Королевстве сербов, хорватов и словенцев в межвоенный период. В частности, речь идет о Русинском народном обществе «Просвита» (Новый Сад), «Домагой» (Загреб), Украинском студенческом обществе (Загреб), Украинском обществе в Белграде и др. Раскрываются сложности, с которыми столкнулось русинско-украинское общество в процессе организации своей общественной жизни. Распространенной проблемой был дефицит образованных людей, особенно в сельской местности. Среди переселенцев интеллигенция встречалась редко, а те, кто эмигрировал на Балканы, селились в городах, где обычно работали в органах местной администрации. Несмотря на все сложности, результатом общественной деятельности русинов-украинцев в Королевстве Югославия стало то, что их начали воспринимать как отдельный народ, стремящийся восстановить свою государственность, сохранить язык, духовность и т. п. Тогда же у чиновников Королевства начала формироваться позиция по отношению к т. н. украинскому вопросу, о котором они раньше или не слышали, или не понимали его сути. Вместе с тем культурная работа, которую организовывали общественные организации русинов-украинцев, помогала им улучшить свое материальное положение, что всегда оставалось актуальным для переселенцев.

Ключевые слова: русины, украинцы, общественные организации, «Просвита», Королевство Югославия.

FORMATION AND ACTIVITIES OF RUSIN-UKRAINIAN SOCIETIES IN THE KINGDOM OF SERBS, CROATS AND SLOVENES IN THE INTERWAR PERIOD

G.V. Sagan

Boris Grinchenko Kyiv University
13-B Tymoshenko Street, Kyiv, 04212, Ukraine
E-mail: galinasagan@gmail.com

Abstract

The article describes the formation and activities of Rusin-Ukrainian public organisations in the Kingdom of the Serbs, Croats and Slovenes in the interwar period, with a focus on the Rusin People's Society "Prosvita" (Novy Sad), "Domagoy" (Zagreb), the Ukrainian Student Community (Zagreb), the Ukrainian Community in Belgrade, etc. The author identifies the difficulties faced by the Rusin-Ukrainian organisations in their social life. The most common problem was the shortage of educated people, especially in rural areas. There were not so many members of the intelligentsia among immigrants: those educated people who emigrated to the Balkans settled in cities, where they usually worked in the local administration. Despite all the difficulties, the Rusin-Ukrainian social activities in the Yugoslav Kingdom lead to their image of a separate nation, seeking to restore their statehood, preserve their language and faith. The officials of the Kingdom began to form their stance on the so-called "Ukrainian question", they had not heard of or misunderstood before. The cultural work organized by the Rusin-Ukrainian organisations improved their financial situation, which always remained relevant for migrants.

Keywords: Rusins, Ukrainians, societies, community, Prosvita, Kingdom of Yugoslavia.

Русини та українці на землях Королівства сербів, хорватів і словенців (Королівства СХС) у міжвоєнний період мали вже чималий досвід облаштування свого побуту, господарства, релігійного життя, шкільництва тощо. З часу свого переселення у регіон (середина XVIII ст.) українсько-русинська громада встигла укріпити свої економічні позиції, побудувати церкви і школи. А от що стосується створення громадських організацій, то у міжвоєнний період якраз спостерігається сплеск заснування і розгортання їхньої роботи.

В українській та зарубіжній історичній науці відсутнє комплексне

дослідження, яке би всесторонньо презентувало діяльність громадських організації русинів-українців в Королівстві сербів, хорватів і словенців у міжвоєнний період. Разом з тим, є низка праць, які вивчали окремі питання нашої проблеми. У цьому плані особливий інтерес становлять монографії О.В. Павлюченка (Павлюченко 1987; Павлюченко 1992), котрі висвітлюють суспільні зв'язки українського та югослов'янських народів протягом другої половини XIX та початку XX ст. І хоча хронологічно та тематично ці праці лише частково стосуються нашого дослідження, вони переконливо засвідчують інтерес до громадської активності українців-русинів на Балканах.

На увагу заслуговують також праці таких українських науковців: В. Козлітіна (Козлітін 1996), В. Трощинського (Трощинський 1999), О. Малиновської (Малиновська 1995) та ін. В. Козлітін у монографії «Русская и украинская эмиграция в Югославии (1919–1945 гг.)» показав російську й українську еміграції в Югославії як особливу цілісну спільноту людей одного етнічного кореня. У силу спільної історичної долі вони опинилися поза межами своєї батьківщини і, незважаючи на відмінності в традиціях, культурі, соціальному походженні та освіті, зберегли внутрішню солідарність інтересів та намірів, вважає В. Козлітін.

Вперше почали оцінювати емігрантів як окремішні національні потоки українські діаспорні дослідники М. Марунчак (Марунчак 1969), М. Мушинка (Мушинка 2005), С. Наріжний (Наріжний 1999), О. Румянцев (Румянцев 2008). Вони зробили вагомий внесок у вивчення культурного та громадського життя українців на Балканах. Публікації активних діячів української діаспори доповнюють історіографію громадського життя української спільноти на теренах Королівства Югославія. С. Бурда (Бурда 1999), Є. Кулеба (Кулеба 2000), Б. Ліський (Ліський 2002а; Ліський 2002b), Є. Мацях (Мацях 1941), Р. Мизь (Мизь 2001; Мизь 2003; Мизь 2005) інформують про громадське та культурне життя української громади в регіоні в часописах, збірках, виданих громадськими організаціями діаспори. Публікації цих авторів нерідко містять суб'єктивні оцінки тих чи інших подій, не підкріплених фактами.

Вже на початку XX ст. українсько-русинська спільнота на Балканах робила перші кроки зі створення громадських об'єднань. Так, 1909 р. в Прняворі, а 1912 р. у Камениці було відкрито «Руську читальню товариства „Просвіта“». Того ж 1912 р. в Прняворі почали діяти ощадна і позичкова каси (Марунчак 1969: 46). Книжки для читалень, газети, журнали надходили з Галичини, зв'язки з якою не припинялися.

З утворенням Королівства сербів, хорватів і словенців правове становище українсько-русинського населення фактично не змінилося. Як і в часи австрійського панування, національні меншини більшими правами не стали користуватися. Щоправда, югославські

освітні закони дозволяли створювати початкові школи, де навчання проводилося рідною мовою (клас мав налічувати не менше 30 учнів) з обов'язковим вивченням сербсько-хорватської. Такі школи були відкриті в найбільших осередках українців і русинів – Керестурі, Коцурі, Вербасі, Дюрдьове. Також тут почали розвивати свою діяльність філії львівської «Просвіти», активними учасниками якої були насамперед представники політичної еміграції, що опинилися в Югославії після війни (Малиновська 1995: 20). У рамках товариств «Просвіта» працювали бібліотеки, драматичні гуртки, створювалися хори, які вивчали народні, церковні та класичні твори. Наприкінці 20-х рр. при цих товариствах почали функціонувати спортивні секції, які пізніше стали називатися «Соколи» (Малиновська 1995: 20).

Велику роль у становленні громадського життя українських переселенців відіграла столиця Хорватії Загреб. Писемні пам'ятки свідчать, що українці, які проживали в Загребі вже з першої половини XIX ст., були членами «Іллірійського товариства», захоплювалися ідеєю слов'янофільства, писали пісні, читали лекції та брали активну участь у культурному житті Загреба та Хорватії.

Перша українсько-русинська організація в Загребі була заснована студентами. Хоча спочатку такі спроби були зроблені в Сербії, куди на початку 20-х рр. XX ст. прибула більша частина українських студентів з тих, котрі хотіли навчатися на Балканах. На той час українці частіше контактували з сербами і менше з хорватами, словенцями та іншими народами Югославії. Проте таке розташування української студіюючої молоді у регіоні швидко змінилося. Українські студенти не знайшли підтримки у сербській спільноті в т. зв. «українському питанні». Значна частина тодішньої сербської еліти не розділяла думки, що Україна має стати незалежною державою. Голова Сербської Королівської академії наук Йован Жуйович говорив: «Ми, серби, вважаємо, що невинувдане прагнення деяких малоросів, щоб з України створити державу зовсім автономну, без будь-яких зв'язків з Росією. ...це було б проти інтересу найбільшої слов'янської держави Росії, і нашої сербсько-хорватсько-словенської держави, і всього слов'янства» (Мацях: 1941: 3).

Така позиція громадських кіл Сербії призвела до переселення українських студентів з Белграда до Загреба і Любляни. Ця група характеризувалася високою національною свідомістю. 12 жовтня 1920 р. при хорватському академічному католицькому товаристві «Домагой» за домовленістю з греко-католицьким біскупом Янком Шимраком постала організація, яка на той час складалася з шести студентів Загребського університету (Крайцар 1927: 114). 1922 р. товариство модернізувалося в Українську студентську громаду, єдину на той час українську організацію, якій було дозволено пра-

цювати в Хорватії. Після кількох місяців очікування, влітку 1923 р., громада отримала урядовий дозвіл на діяльність. До того, 1919 р., в Новому Саді а згодом у Руському Керестурі було засновано першу українську організацію – Русинське народне товариство «Просвіта» (РНТП) (Бурда 2002: 174).

29 червня 1922 р. у столиці Хорватії Загребі також була заснована «Просвіта». На першому спільному засіданні його члени прийняли поміркований у національному питанні статут. Передбачалося об'єднати всіх українців і русинів на базі культурно-просвітньої роботи і в такий спосіб спробувати задовольнити «духовні і моральні потреби українців-емігрантів з Великої України і Галичини, як також національне усвідомлення місцевих русинів-українців» (Український прапор 1922). Статут було затверджено у Белграді лише 7 лютого 1925 р. До складу керівництва загребської «Просвіти» увійшли В. Войтанівський (голова правління), І. Будз і Я. Колій (заступники голови), Й. Філяс (секретар) і А. Жук (скарбник) (Козлітін 1996: 56–57).

Події в Загребі спричинили негативну реакцію керівництва РНТП у Руському Керестурі. Заступник голови РНТП о. Ю. Біндас написав листа до голови загребської «Просвіти» В. Войтанівського, в якому зазначив своє обурення, вказуючи на те, що два товариства будуть між собою конкурувати. Войтанівський у листі-відповіді переконав Біндаса у протилежному. Зокрема, зазначив, що товариства ніяк не можуть конкурувати одне з одним з простої причини. В. Войтанівський мав на увазі те, що РНТП переважно дбало про переселенців, які не володіли українською літературною мовою та орієнтувалися на збереження місцевих культурних традицій, які принесли з собою їхні предки з рідної землі. КПТ «Просвіта» в Хорватії покладала на себе значно ширші завдання. Вона мала загальноукраїнську орієнтацію і прагнула поширювати українську культуру та національну свідомість серед усіх українців Югославії. Тому, на думку В. Войтанівського, товариства могли лише доповнювати одне одного. А якщо між ними протягом певного часу буде злагода, то справа може дійти до об'єднання у спільний Просвітний союз, вважав Войтанівський (Латяк 2002: 52–53). Після з'ясування відносин напруга між організаціями припинилася.

Тривалий час не могла організувати громадське життя українська спільнота сербської столиці. З прибуттям сюди після Першої світової війни великої кількості російських емігрантів склалися такі умови, що «годі було думати про які-небудь вияви українського життя». Тому Белград українці певний час просто оминали. Проте з кожним місяцем українців у центрі Сербії все більшало. Це сприяло тому, що югославська спільнота з великим інтересом сприймала усі події в житті

українців та в Україні й намагалася в них розібратися. Ще більшого ажіотажу додали трагічні обставини, пов'язані із загибеллю С. Петлюри. Не обійшлося без реакції російської еміграції, яка власне розпочала диспут на сторінках югославської преси. Після вбивства Петлюри 25 травня 1926 р. одна із центральних газет Югославії «Политика» інформувала про цю трагедію. 27 травня «Политика» надрукувала українофобську статтю російського емігранта А. Ксюніна «Кривавий Петлюра». У ній писалося, що С. Петлюра розпочав свою діяльність у Києві з того, що друкував усі книги і часописи українською мовою, яку нібито вигадав професор М. Грушевський. «Але настав великий конфуз. Не змогли знайти жодного письменника, який би вмів писати тією мовою, жодного читача, який би ту мову розумів». Закінчувалася стаття цинічним висновком: «Запізніла куля потрапила нарешті в С. Петлюру, як помста за жидівські погроми» (Вбивство С. Петлюри в югославській пресі 1926: 24–25). Брехлива стаття викликала гостру полеміку в югославській пресі.

Першою відгукнулася монархічна газета «Балкан», в якій написали, що Петлюра був демократом і поступовцем, і без іронії запитали у А. Ксюніна, чому він як поступовець-демократ з такою ненавистю писав про С. Петлюру. 30 травня сербська газета «Политика» надрукувала спростування статті Ксюніна, яку надіслало Українське товариство «Просвіта» з Белграда. Російський емігрант не мав жодних підтверджуючих слів і відмовився від коментарів та інтерв'ю. Згодом «Политика» вмістила ще кілька відгуків про смерть С. Петлюри. Вже згадувана газета «Балкан» опублікувала промову О. Лотоцького на поминальному засіданні в Празі. Низка інформаційних статей вийшла в інших періодичних виданнях Югославії: «Време» і «Правда» в Сербії, «Обзор» у Хорватії, «Новості словенські» і «Словенські народ» у Словенії та ін. (Вбивство С. Петлюри в югославській пресі 1926: 26).

1926 р. в Белграді громадське життя українсько-русинської діаспори набирало помітно організованих форм. 29 січня 1926 р. просвітяни із Загреба відкрили свою філію у Белграді. До складу її правління увійшли І. Будз (голова), В. Шухевич і П. Павлович-Шура (заступники), В. Вільківський (бібліотекар), М. Тумін (скарбник), І. Радченко (референт музично-драматичного відділу) і В. Андрієвський (секретар) (Козлітін 1996: 55). Такого російські емігранти не очікували, а відтак не знали, що робити з появою «мазепинської організації» (Анський 1937: 30). Влітку 1927 р. белградські просвітяни організували публічний виступ своїх аматорських колективів, який отримав визнання глядачів міста. Сербська публіка проявила великий інтерес до української пісні, танцю та українського вбрання (Хроніка 1927: 42–43).

Упродовж 1927–1928 рр. у середовищі белградської «Просвіти»

склалася ситуація, коли керівництво організації почало «ледве не затуляти рота тим, хто боронив національну справу, а натомість дивилися крізь пальці на те, що за кулісами товариства ведеться акція федералістів із захоплення «Просвіти», яко єдиної української організації в свої руки» (Відкриття Української громади в Білгороді 1927: 26). Хоча свої наміри русофіли белградської «Просвіти» не змогли здійснити, все ж від участі у діяльності «Просвіти» самоусунулася група українських патріотів. Вони приступили до організації Української громади в Белграді (УГ Белграда). На зборах 23 вересня 1928 р. було прийнято статут товариства та обрано управління, до якого увійшли Г. Шевчик (голова), М. Тумир (заступник), В. Андрієвський (секретар) та ін. Деякий час громада чекала своєї легалізації у відповідних державних відомствах Югославії. 10 листопада 1928 р., після офіційного дозволу на діяльність, відбулося урочисте відкриття Української громади. На святі були присутні державні чиновники Югославського королівства: Заніпович (секретар міністра внутрішніх справ), Рихтерич (інспектор Міністерства внутрішніх справ), Голія (шеф Кабінету міністрів соціальної політики) та ін. Також прийшли представники від загребської та новосадської «Просвіт» (Відкриття Української громади в Білгороді 1927: 26–27).

Заснування Української громади Белграда дало поштовх представникам російської еміграції до відкритої ворожої агітації проти громади та інших організацій українців (Анський 1937: 30). Частина українців не витримали морального тиску російських емігрантів і відійшла від співпраці з УГ, але інші продовжували працювати з громадою. З роками позиції російських емігрантів в югославському суспільстві мінялися, їх вплив на урядові кола Югославії поступово зменшувався.

У лідерах російської діаспори розчаровувалися пересічні росіяни-емігранти, які не бачили відданої праці на благо простих переселенців, котрі мали багато проблем у чужій країні. Цією ситуацією не могли не скористатися активісти української діаспори. Українські організації відчували себе вільнішими – відверта ворожість до них змінилася на прийнятні умови діяльності. Почали видаватися різного роду інформаційні матеріали, які розповідали, насамперед югославській спільноті, про суть «української справи». Велику роль у цьому відіграла брошура А. Чигирини «Украинский вопрос», яку видала і поширювала УГ Белграда (Анський 1937: 30).

Активізація громадського життя українців у Белграді пожвавила інтерес місцевих ЗМІ до українства. Це стало помітним уже в другій половині 20-х рр. XX ст. До цього сербська громадськість, яка раніше мало що знала про Україну, український народ, його прагнення, тепер отримала нагоду про все прочитати у своїх газетах. Періодичні видання

друкували різноманітні матеріали – від інформаційних до сенсаційних, скажімо, про «арешт заможного українського націоналіста і мецената» інженера Т. Боржинського з Відня. У центральній газеті «Политика» з'явилася низка матеріалів про «підготовку англійської операції з відокремлення України від Росії». Ці публікації демонстрували інтерес на Балканах та й у світі загалом до «українського питання». Подібні статті «розхвилювали мертве море балканської еміграції», і, що важливо, «з'являлося все більше земляків, які почали свідомо відокремлювати себе від загальноросійської еміграції і називатися українцями» (Лист з Югославії 1927: 10–11).

Разом з тим серед впливових кіл сербської громадськості ще мала силу слава великої Росії, що примушувала їх з підозрою ставитися до державницьких устремлінь українців. «Для нас краще, хай існує Росія більшовицька, але велика, ніж окремі держави на території бувшої Росії», – говорили деякі серби (Лист з Югославії 1927: 12). Проте югославські чиновники дуже скептично оцінювали співпрацю з Росією. Міністр закордонних справ Марінкович на запитання журналістів, коли буде встановлено торговельні відносини з більшовиками, рішуче відповів: «У нашій торгівлі навіть царська Росія грала невелику роль. Чим можуть торгувати з нами большевики? Хіба, що пропагандою, комуністичною літературою?» (Лист з Югославії 1927: 12). Зрозуміло, що такі матеріали вселяли надію та мобілізували діяльність українського громадського життя, змінювали ставлення самої Югославії до «українського питання».

Проте повністю позбавитися «опіки» російської еміграції українській діаспорі тоді не вдалося. Наприкінці 20-х рр. XX ст. свою українофобську діяльність поживавив «Національний союз нового покоління», який створив «Малоруско-українську секцію» для переманювання до себе активної української молоді. Оскільки російські товариства відзначалися ще й значними фінансовими статками, то їхні наміри певний час мали успіх. Та коли із секції виключили за «сепаратизм» найактивнішого її члена, виникла обґрунтована підозра щодо справжніх намірів діяльності організації. Після скандалу багато молодих українців залишили організацію (Анський 1937: 31).

Наприкінці 1928 р. у Сербії склалася ситуація, коли виникла потреба в координації діяльності вже кількох українських організацій, які працювали в Белграді, Петровграді, Суботиці, Смедереві і Нові Саді. Тоді й було створено Союз українських організацій в Югославії, який взявся за налагодження співпраці між громадами та просвітніми товариствами, що працювали у вищезгаданих регіонах (Відкриття Української громади в Білгороді 1927: 26–27). Через важкий фінансовий стан усі українські товариства шукали способів заробити кошти і покращити

своє матеріальне становище. Найефективнішим способом була організація виступів перед мешканцями тих міст, де ці товариства працювали.

Концерти, вистави та ін. демонстрували українсько-русинські громади Белграда, Петровграда, Суботиці, Смедерево, «Просвіта» з Нового Саду і Белграда. Заодно ці заходи популяризували українську культуру як серед української спільноти, так і серед інших народів Югославії. Успіх першої вистави «Панна Штукарка» О. Володарського, підготовленої УГ Белграда, продемонстрував це твердження (Хроніка 1938: 17). Згодом громадівці для белградської публіки поставили вистави «Кум Мірошник», «Мартин Боруля», організовували концерти української народної творчості (Хроніка 1937 (47): 27). Часто громада з концертними програмами виїжджала в регіони, як правило, туди, де проживали українці і русини, й там влаштовували виступи. Аматори УГ Белграда 19 січня 1929 р. дали великий концерт у Шиді (Срем), де знайшли свій осідок переселенці з Галичини (Хроніка 1929 (6): 31–32). З 30-х рр. XX ст. громада щороку взялася проводити Шевченківські вечори, де звучали вірші поета, хоровий спів, читалися пізнавальні реферати про життя і творчість митця. На святкування запрошували гостей з інших міст, переважно з тих, що стали найбільшими центрами скупчення українців і русинів (Хроніка 1937 (2): 24).

Загалом Українська громада у сербській столиці постійно працювала над удосконаленням своєї культурно-просвітницької діяльності. Коли у перші роки після створення вони влаштовували вечори, на яких читали вірші, реферати, співали пісні, то з літа 1930 р. було вирішено надати тим вечорам більш просвітницького змісту. З того часу організовували тематичні вечори, присвячені представникам української культури чи історії. Як виявилось, підготувати такий вечір було не легко, відчувався значний інформаційний голод. 1 липня 1930 р. відбувся перший подібний вечір, який присвятили творчості Л. Глібова (Хроніка 1930 (29–30): 43–44). Новий формат заходу дуже сподобався членам і гостям громади. З того часу щомісяця проводилися тематичні вечори (Хроніка 1930 (31–32): 47–48).

1934 р. УГ Белграда вирішила змінити своє приміщення у центрі міста на більш простору будівлю на околиці. Це було вигідно з кількох позицій. По-перше, на околиці збирали менші податки на нерухомість, а фінансові питання завжди залишалися актуальними. По-друге, старе приміщення з часом стало тісним, оскільки з кожним днем збільшувалася кількість бажаючих взяти участь у громадському та культурному житті діаспори (3 життя української громади 1935: 31).

Белградська «Просвіта» свою першу публічну виставу поставила для мешканців гостей і міста 2 березня 1929 р. Оскільки це була сербська п'єса «Невільник», вона викликала жвавий інтерес місцевої публіки, і

на прохання глядачів через кілька днів виставу повторили. На прем'єрі були присутні навіть члени югославського уряду, працівники міністерств, дипломатичних служб (Хроніка 1929 (16–17): 41).

Популяризувати українське театральне мистецтво активно взялася й смедеревська Українська громада. Тут з весни 1929 р. розпочалися періодичні публічні покази вистав. Як і попередні товариства, смедеревські аматори такою діяльністю, попри все, прагнули покращити своє матеріальне становище. Приміщення, у якому проходили виступи, вміщувало 400 глядачів, але бажаючих подивитися завжди було більше. Це засвідчувало про моральний та матеріальний успіх громади (Хроніка 1929 (16–17): 41).

Окрім Української громади, у Смедерево працювала й інша громадська організація українців-русинів. Виникла вона наприкінці 1925 р. завдяки старанням Пилипа Чорного, колишнього курсового старшини Київської інструкторської школи старшин за часів Центральної Ради і гетьманства. Згодом організацію перетворили на Український аматорський гурток. Тривалий час активісти гуртка не могли добитися офіційного визнання через перешкоди, які чинила російська еміграція. Чиновники під впливом російських активістів навіть погрожували П. Чорному виселенням зі Смедерево, а згодом і з Югославії. Наполеглива праця Чорного та його соратників Коробко і Жежеленко сприяла тому, що 1931 р. громада отримала реєстрацію (Хроніка 1931 (29–30): 44).

Тоді ж Міністерство внутрішніх справ затвердило статут організації, назва якої була визначена як Українська громада «Кобзар». Членами організації на момент її створення було 56 осіб (більшість із них українці з Кубані). 12 липня 1931 р. відбулися установчі збори, на яких сформували керівництво громади: головою обрали Дворецького, секретарем – Чорного, а скарбником – Медведіва-Козюру. Ще до офіційного визнання члени «Кобзаря» встигли підготувати і показати мешканцям Смедерево кілька вистав: «Невольник», «Хмара», «Різдвяна ніч», «Наталка Полтавка», «Кум Мірошник» та ін. Усі декорації були виготовлені Жежеленко. Громада відкрила хату-читальню і планувала створити театральну секцію й хор (Хроніка 1929 (16–17): 41).

Нелегко доводилося працювати Українській громаді і у Великому Бечкерекі через скупчення великої громади російської еміграції, яка всіляко намагалася перешкоджати організації громадського життя українців. Товариство українців Великого Бечкерекі очолив М. Мельничук. Ним було добре організовано культурно-просвітню роботу серед українців (З життя української громади 1935: 30).

Особливістю цього осередку українсько-русинської діаспори було те, що там знаходилися кубанські козаки, для яких національність не мала визначального характеру. Серед них були українці, росіяни

й інші народи колишньої Російської імперії. Але попри це громаді вдавалося вести своє українське діаспорне життя – організовувати свята, просвітницькі вечори, на яких знайомили населення з визначними подіями та особистостями української культури та історії. Перші вечори висвітлювали теми: «Крути», «22 січня і його значення», «Чому називаємо Т. Шевченка генієм України» (3 життя української громади 1935: 31). При громаді створили Кубанський хор, концерти якого мали успіх у публіки, його запрошували на місцеві фестивалі, конкурси (Хроніка 1931 (25): 31–32).

Театральні успіхи українців відігравали велике значення у житті емігрантів. До аматорів долучалася все більша кількість учасників. Окрім уже згаданих товариств, на початку 30-х рр. XX ст. була створена «Українська драматична група», яка теж взялася за постановку вистав. Однак між товариствами незабаром спалахнув конфлікт, який мав фінансовий підтекст, хоча трактувалося це як мистецька конкуренція. Організації почали наввипередки готувати і ставити одні й ті ж вистави, що заплутало глядачів, а відтак інтерес до українського театрального мистецтва почав згасати (Українська театральна справа в Білгороді 1930: 19–20). Тим самим було завдано шкоди як популяризації української культури, так і матеріальному становищу громадських організацій українців.

Критичне становище змусило активістів товариств сісти за стіл переговорів, щоб спільно розв'язати проблему. 28 вересня 1930 р. ініціативна група скликала нараду прихильників українського театрального мистецтва. На запрошення відгукнулася велика кількість людей. На засіданні вибрали спеціальний комітет, який мав підготувати статут нової організації, визначити програму її діяльності, спрямовану на розвиток театральної справи у Белграді. 19 жовтня 1930 р. відбулися перші організаційні збори «Українського художньо-драматичного товариства», на які зійшло понад 70 осіб. При товаристві обрали управу і ревізійну комісію. До складу управи увійшли Баскевич (голова), Праведників (заступник голови), Зіверт (секретар), Андрієвський (скарбник), Манглер (режисер), Загребельний (диригент), Миколаєнко (адміністратор) та ін. До ревізійної комісії увійшли Яковенко, Карабан та Щербак. З огляду на матеріальні та моральні заслуги перед українською театральною справою почесним головою одноголосно обрали заможного українського підприємця І. Будза (Українська театральна справа в Білгороді 1930: 19–20).

Діяльність новоствореного Українського художньо-драматичного товариства невдовзі викликала невдоволення українців. 19 вересня 1931 р., даючи виставу «Запорожець за Дунаєм», товариство до концерту включило російські романси, чим обурило українську спільноту,

«не тому, що ми вороже відносимося до російської пісні... ми шануємо мистецтво кожного народу, але вважаємо, що у даному випадку не місце забавним романсам у подібних концертних програмах» (Хроніка 1931 (37): 28–29).

Таке застереження було не випадковим. Українська спільнота вже помітила проросійські настрої у діяльності художньо-драматичного товариства. Весною товариство розмістилося у приміщенні російського будинку офіцерів, що викликало ще більше невдоволення української громади. Частина членів товариства перестала з ними співпрацювати, хоча товариство і далі ставило вистави. Критики зазначали, що тоді вже їхні вистави втратили «національний характер», і серед глядачів домінувала публіка з числа російських емігрантів (Хроніка 1932: 26).

На початку 30-х рр. XX ст. до хорватської столиці почали прибувати українські студенти, які переїжджали з Праги в результаті подорожчання там навчання. Становище українського студентства в Югославії, особливо в перші роки еміграції, оцінювалося як надзвичайно тяжке. Посередництво між державою й емігрантами в Югославії опинилося в руках російських чиновників. Національні студентські групи (українські, грузинські, білоруські тощо) були віддані «цілком на ласку й неласку москалів» (Наріжний 1942: 99) – від останніх залежав і розподіл студентських стипендій, і облаштування побуту. Маючи в розпорядженні такі важелі, російські емігранти не допускали заснування національних українських організацій, відбирали в українських студентів стипендії, домагалися видалення небажаних їм елементів за межі держави. До того ж і сам розмір студентських стипендій у Югославії не був достатній, аби забезпечити прожитковий мінімум (Наріжний 1942: 99).

Окрім опору з боку російської еміграції, українські студенти опинилися під тиском греко-католицької церкви, клірикам якої не сподобалося те, що студенти гуртували усіх українців, незважаючи на їх релігійну приналежність, і претендували на керівну роль в українській громаді Югославії (Ліський 2002b: 40). На жаль, цей конфлікт з церквою завдавав великої шкоди справі консолідації українців в еміграції. Не зважаючи на труднощі, опір і перешкоди, прогресивне українське студентство продовжувало організовувати громадське життя в еміграції (Мацях 2002: 51).

Прибуття студентів до Хорватії збіглося з кризою в організації національного життя українців у регіоні. У Прняворі, Баня-Луці, Липениці залишилися старі читальні, що з бігом часу і під впливом місцевих парохів перетворилися на клуби чи церковні братства, повільно втрачали свій початковий національно-громадський характер. Притік національно свідомої молоді сприяв докорінним змінам. У літні

місяці студенти найчастіше з економічних причин відправлялися до українських сіл, де організовували культурно-просвітницьку роботу. За таких умов відкривалися філії та читальні Українського товариства «Просвіта», яких згодом стало понад 20, а сама організація нараховувала близько 5 тис. членів. Якщо врахувати, що загалом тут проживало близько 15 тис. українців (Мацях 2002: 53), то авторитет «Просвіти» був помітно високим.

Серед студентів, які прибули з Праги, були пластуни. На новому місці вони вирішили організувати гурток «Перелітних» та приєднатися до Союзу українських пластунів-емігрантів (СУПЕ) (Наріжний 1942: 282–285). На початку липня 1932 р. у Загребі проходив джемборі (пластовий зблиз, на якому були присутні делегати майже від усіх європейських держав, що входили до Міжнародного бюро скаутів (МБС). Українці як бездержавна нація не мали права бути членами союзу, тому у джемборі брали участь у складі чеської пластунської організації. Українські студенти на параді учасників йшли зі своїм жовто-блакитним стягом і встановили два шатра з вивіскою «Ukraine». Виставка, організована українцями, привернула увагу багатьох гостей джемборі. Під час змагань українських пластунів матеріально і морально підтримували місцеві українські емігранти (Українські пластуни 1932a: 30–31). Югославська преса позитивно відзначила участь українських студентів у джемборі, і, незважаючи на те, що українці не були членами МБС, їх назвали учасниками пластового зближення (Українські пластуни 1932b: 11–12). Таке ставлення хорватської спільноти до української діаспори черговий раз засвідчило добрі відносини між народами.

1938 р. у Загребському університеті Антон Івахнюк заснував два українські студентські товариства – «Пробоем» (пізніше «Дніпро») і «Лихвар». У звіті греко-католицького Прняворського деканату від 8 травня 1939 р. сказано, що «Пробоем» виник у результаті розколу, який стався між загребськими студентами. Новостворене товариство почало працювати на католицьких основах – «настали для нас сприятливі обставини, бо студенти з товариства "Пробоем" почали співпрацювати з церквою» (Ліський 2002b: 44). Інша частина студентів, яка не підтримала ініціативи Івахнюка, гуртувала навколо себе усіх українців, без огляду на їх релігійну належність.

Друге товариство, засноване А. Івахнюком, «Лихвар», мало економічну зорієнтованість. Метою його діяльності була фінансова допомога у вигляді позик для членів товариства. 6 березня 1938 р. затвердили статут «Лихваря», і товариство 1 квітня розпочало свою діяльність (Ліський 2002a: 64). Члени обох товариств у своїй діяльності дотримувалися тих принципів, що українські студенти за кордоном перш за все повинні отримати освіту і кваліфікацію спеціаліста. Другим

обов'язком мала бути пропаганда серед іноземців і української громади української національної ідеї. Для цього, як стверджував їхній лідер А. Івахнюк, потрібно «на чужині бути "ходячою енциклопедією" і на будь-яке питання треба вміти дати вичерпну відповідь. Від іноземців рекомендували не відгороджуватися "китайською стіною" а розвивати дружні стосунки. Кожен українець мав бути свідомим того, що за кордоном він є представником своєї нації» (Ліський 2002а: 64).

Наприкінці 1932 – на початку 1933 р. спостерігався новий етап в організації громадського життя українців Югославії. За ініціативи Української громади Белграда 8 жовтня 1933 р. у столиці Югославського королівства зібралися представники українських громад з провінції, щоб відновити діяльність Союзу українських організацій (СУО). На зборах було обрано правління під головуванням адвоката Г. Шевчика. Його заступником став В. Андрієвський, а секретарем – М. Тумір. СУО об'єднав політично активну частину української діаспори, проголосивши своєю метою «здобуття волі українському народові» (Хроніка 1933: 17). Через внутрішній конфлікт, який визник у союзі, у грудні 1933 р. В. Андрієвський вийшов зі складу правління. За таких умов зріс авторитет аполітичної загребської «Просвіти», яка стала домінувати ще й чисельно завдяки приєднанню Української студентської громади (800 осіб) (Наріжний 1942: 285).

Упродовж 1934 р. філії загребської «Просвіти» з'явилися в хорватських містечках Качичиці, Стара Дубрава, Прнявор й Штрбуя. Основну увагу члени правління звертали на давню економічну («заробітчанську») еміграцію, переважно з галицьких селян, серед яких вербували нових членів. Йшлося виключно про економічно-господарську та культурно-просвітницьку діяльність, тобто організацію святкових вечорів (Шевченківські свята, 22 січня – День соборності, День пам'яті першого президента УНР М. Грушевського та ін.), театральні вистави, поширення української періодики, художньої літератури, підручників. Загалом у Королівстві СХС на кінець 30-х рр. працювало 5 філій «Просвіти», 13 представництв, які охоплювали 24 населених пункти (Козлітин 1996: 59).

У середині 30-х рр. розгорнулася боротьба між українськими організаціями щодо доцільності поєднання в їх діяльності політичних настрів з культурно-просвітницькими. Після обрання нового правління союзу 12 травня 1935 р., ця проблема була знята. До складу нового правління увійшли П. Чорний (голова), В. Андрієвський (заступник), Й. Прокоп'юк (секретар), Б. Козиренко (скарбник), а також члени М. Мельничук, В. Мартос і Б. Жилєня. До складу Наглядової ради були обрані К. Цвитанович, С. Третьевич і В. Сердюк (Хроніка 1935: 36–37).

Після таких змін ситуація в українських організаціях Королівства Югославія стала відносно спокійною, а їхня діяльність ефективнішою. Нове правління СУО проводило лінію раціонального поєднання культурно-просвітницької діяльності з пропагандою ідей збереження етнічної самобутності українців в Югославії і майбутнього національного визволення України.

Як наслідок подальших творчих зусиль представників української діаспори 1936 р. виходить «Руско-український альманах бачванско-сримских писательох», видавцем якого було «Руске народне друштво у Руским Керестуре». В альманасі почали друкувати молодих письменників М. Винайя, Я. Фейса, М. Ковача, С. Саламона, О. Латкович, Й. Костельника, о. М. Буїла, Є. Ковач (Марунчак 1969: 47–48).

Автори і видавці альманаху так пояснювали у вступі ціль і потребу такого альманаху: «Русько-український альманах – то є перша спроба, яка охопить белетристику югославських русинів. Переклади прози бачвансько-сремського діалекту літературною українською мовою засвідчать нашу любов до літературної української мови і заодно викличуть зацікавлення наших русинів до літературної мови, а наших братів українців у Галичині і в Україні зацікавлять нашими звичаями. Особливо ми намагаємося цим виданням зблизити широкі кола югославських русинів з українцями Галичини і України» (Марунчак 1969: 48).

Національні мотиви відтоді все частіше проявлялися в літературній творчості бачванських русинів-українців. Для обміркування своїх культурно-освітніх та народних справ бачванські русини вперше зїхалися ще у липні 1919 р. на раду в Нові Сад. Сюди з ініціативи о. Ю. Біндаса – пароха з Дюрдово прибуло близько 150 делегатів, які заснували «Руске народне просвітне друштво» (РНПД) (Латяк 2000: 50). Метою товариства було «пізнавати народний характер українців, розвивати й поширювати українську народну просвіту і в культурних справах заступати всюди інтереси південних українців». Попри те, що товариство було створене на території Воєводини, його діяльність планувалося розгорнути і на просторах Боснії і Хорватії. Згодом після зїзду товариство почало видавати часопис «Руски новини» та щорічник «Руски календар». Коли 1935 р. в Руському Керестурі заснували друкарню, згадані видання перенесли з Нові Саду до Керестура, який і став центром культурного життя всіх бачванських русинів-українців.

З 1933 р. виходив ще один орган української діаспори в Югославії – «Рідне слово». До квітня 1941 р. це було єдине видання українською мовою. Першим і єдиним редактором, який одночасно був засновником цієї газети, а також і виконавцем усіх інших робіт (від підготовки статей до їх редагування та оформлення журналу), був о. М. Фірак – спо-

чатку душпастир у Пішкоревцях, а згодом парох у Руському Керестурі. Друкували газету неподалік від Пішкоревців, у Дякові. Листопадове число з 1934 р. почали видавати вже в Осієку, де газету друкували до 2-го номера 1936 р. Потім кілька номерів вийшло у Дервенті, а останньою редакцією, яка випускала «Рідне слово», з кінця 1936 р. стала друкарня «Просвіти» у Руському Керестурі.

За законами старої Югославії відповідальними редакторами «Рідного слова» були люди, які фактично з цією газетою не мали нічого спільного, але постійно мешкали у місцевості, де вона друкувалася.

У Дякові відповідальним редактором був о. Ф. Дідович, римо-католицький парох і декан у Дякові. Коли ж друкувалися в Осієку, відповідальним редактором був сам о. Фірак. Під час видання у Дервенті газету підписував о. Жигмонд Слиж, український душпастир цього містечка.

У Руському Керестурі відповідальним редактором знову став о. М. Фірак. Спочатку «Рідне слово» виходило один раз на місяць, від 9-го номера 1935 р. – два рази на місяць, а з 2-го номера 1940 р. – три рази. Назву газети, а також і назви поодиноких рубрик графічно оформляв о. М. Буїла. Перші три букви назви газети своєю стилізацією утворювали гербовий знак святого Володимира Великого – тризуб. У перших номерах газети були такі рубрики: «З рідного краю», «Що чувати у світі?», «Що нового в Югославії?», «З наших осель», «Новинки». Пізніше з'являються рубрики: «Господарство», «З нашої держави», «Наші дописи». З часом рубрики міняли свої назви, але їх спрямування залишалося незмінним.

Вступну статтю до першого номера «Рідного слова» написав крижевський владика Д. Няраді, де, зокрема, зазначалося: «Нехай буде Господу Ісусу Христу найбільша честь і слава, що допоміг і поблагословив видання газети "Рідне слово" для греко-католицьких українців у Югославії» (Мизь 2003: 12). Видавець-редактор у першому номері звернувся до читачів із словами: «Випускаючи у світ "Рідне слово" – перший часопис для українського народу в Югославії, підписаний має тверду надію, що наші люди в Боснії, Славонії і по других краях Югославії його щиро привітають, бо відчують потребу часопису, котрий рідною українською мовою до кожного заговорить, принесе вісті з рідного краю, злучить нас розсіяних до одної громади і занесе до наших домів світло просвіти і знання. "Рідне слово" це часопис український і християнсько-католицький. Буде воно будити в наших людях народну свідомість, буде вчити любити рідну мову і все що наше українське...» (Мизь 2003: 12). Окрім «Рідного слова», у Пішкоревцях видавали «Ілюстровані календарі рідного слова для українського народу в Югославії», перші видання якого з'явилося 1934–1935 рр.

Отже, громадське життя русинів-українців у Югославії з початку ХХ ст. і до Другої світової війни оформилося і функціонувало з усіма національними ознаками. Попри тиск інших діаспорних згуртувань, насамперед російських, українці зуміли виокремитися з маси переселенців із земель Російської та Австрійської імперій і позиціювати себе як окремий народ. Їм вдалося створити низку громадських товариств – як нових, так і філій тих, що вже працювали в Україні (наприклад «Просвіта»). Ці організації стали осередками культурного життя українців в Югославії, що дозволило їм зберегти свої звичаї, традиції, мистецтво й активно знайомити з ними югославську спільноту. Діалог, який налагодився між українцями і югослов'янськими народами завдяки спілкуванню в культурній сфері, формував позитивний імідж української діаспори в Югославії.

Популяризація української культури, громадська діяльність на югослов'янських землях мала і політичні наслідки. В Югославії лише після розгортання активної суспільної діяльності русинів-українців почали сприймати їх як окремий народ, який прагне відновити свою державність, зберегти свою мову, духовність тощо. Тоді ж в урядовців Королівства Югославія почала формуватися позиція до т. зв. «українського питання», про яке вони раніше або не чули, або не розуміли його суті. Разом з тим громадська активність русинів-українців допомагала їм покращити своє матеріальне становище, що завжди залишалося актуальним для переселенців.

ЛІТЕРАТУРА

Анський 1937 – *Анський В.* З українського життя в Югославії // Гуртуймося. Прага, 1937. Рік видання 2–3 (XX–XXI). С. 30.

Бурда 1999 – *Бурда С.* З життя русинів і українців Загреб // Нова думка: Часопис Союзу русинів і українців Республіки Хорватія. Вуковар, 1999. Рік XIX. № 107. С. 29–30.

Бурда 2002 – *Бурда С.* Історія і актуальні проблеми українців та русинів Хорватії // Українці Хорватії. Матеріали і документи. Книга перша. Загреб, 2002. С. 174.

Вбивство С. Петлюри в югославській пресі 1926 – Вбивство С. Петлюри в Югославській пресі 1926. Тризуб. Прага, 15 серпня, 1926. Число 40. С. 24–25.

Відкриття Української громади в Білгороді 1927 – Відкриття Української громади в Білгороді 1927. Тризуб. Прага, 23 грудня 1927. Число 156. С. 26–27.

З життя української громади 1935 – Гуртуймося. Прага, 1935. Рік видання I (XIII). С. 30–31.

Козлитин 1996 – *Козлитин В.Д.* Русская и украинская эмиграция в Югославии (1919–1945 гг.). Харьков: РА, 1996. 476 с.

Крайцар 1927 – *Крайцар І.* Українська еміграція у Югославії // Руски календар. Руски Крстур, 1927. С. 114.

Кулеба 2000 – *Кулеба Є.* 30 років культурного життя українців у Кулі (ІІ) // Українське слово: Часопис українців у Югославії з питань культури, літератури та суспільного життя. Новий Сад, 2000. № 7. С. 49–56.

Латяк 2002 – *Латяк Ю.* Інформування українською мовою на просторах колишньої Югославії (1922–1992) Короткий огляд // *Misli z Dunava. Vukovar*, 2002. № 5. С. 50–54.

Латяк 2000 – *Латяк Ю.* Інформування українською мовою на просторах колишньої Югославії (1922–1992) // Глас Союзу. Новий Сад, 2000. № 3. С. 50.

Лист з Югославії 1927 – Лист з Югославії 1927. Тризуб. Прага, 7 серпня 1927. Число 32 (90). С. 10–11.

Ліський 2002а – *Ліський Б.* Антон Івахнюк – великий українсько-хорватський патріот // Українці Хорватії. Книга перша. Загреб, 2002. С. 62–74.

Ліський 2002б – *Ліський Б.* 3 діяльності українських студентів у Хорватії (1920–1945) // Українці Хорватії. Книга перша. Загреб, 2002. С. 38–51.

Малиновська 1995 – *Малиновська О.* Українська діаспора в південно-слов'янських землях: короткий історичний нарис // Українська діаспора. Київ; Чикаго, 1995. Число 8. С. 12–24.

Марунчак 1969 – *Марунчак М.* Українці в Румунії, Чехо-Словаччині, Польщі, Югославії. Вінніпег, 1969. 64 с.

Мацях 1941 – *Мацях Є.* Хорватія вчора і сьогодні // Український вісник. Берлін. 3 серпня 1941. Ч. 21 (65). С. 3.

Мизь 2001 – *Мизь Р.* «Новій думці», власне, 33 роки // Нова думка: Часопис Союзу русинів і українців Республіки Хорватія. Вуковар, 2001. № (1) 2. С. 11.

Мацях 2002 – *Мацях Є.* Українці в Хорватії // Українці Хорватії. Книга перша. Загреб, 2002. С. 51–61.

Мизь 2003 – *Мизь Р.* До 70-ліття виходу в світ першого числа «Рідного слова» // Наша газета. Загреб, 2003. 7 вересня. № 14. С. 12.

Мизь 2005 – *Мизь Р.* Біля колиски двох союзів і одної Регіональної Ради // Голос Союзу: Союз русинів і українців Сербії і Чорногорії. Нови Сад, 2005. № 8. С. 4–5.

Мушинка 2005 – *Мушинка М.* Нас поєднав Володимир Гнатюк // Голос Союзу: Союз русинів і українців Сербії і Чорногорії. Новий Сад, 2005. № 8. С. 12–15.

Наріжний 1942 – *Наріжний С.* Українська еміграція. Прага, 1942. Частина друга. 370 с.

Наріжний 1999 – *Наріжний С.* Українська еміграція. Культурна праця української еміграції 1919-1939. К.: Вид-во імені Олени Теліги, 1999. 370 с.

Павлюченко 1987 – *Павлюченко О.В.* Россия и Сербия 1888–1903 (дипломатические отношения, общественные связи). Киев: Наукова думка, 1987. 130 с.

Павлюченко 1992 – *Павлюченко О.В.* Україна в російсько-югослов'янських суспільних зв'язках (друга половина XIX – початок XX ст.). Київ: Наукова думка, 1992. 205 с.

Румянцев 2008 – *Румянцев О.* Галичина – Боснія – Воєводина: українські переселенці з Галичини на території югославських народів в 1890–1999 роках. Київ: ФАДА; ЛТД, 2008. 256 с.

Трошинський 1999 – *Трошинський В.П., Шевченко А.А.* Українці в світі. Київ: Видавничий дім «Альтернатива», 1999. Т. 15. 350 с.

Українська театральна справа в Білгороді 1930 – Українська театральна справа в Білгороді 1930. Тризуб. Прага, 16 листопада 1930. Число 40 (251). С. 19–20.

Український прапор 1922 – Український прапор. 5 серпня 1922.

Українські пластуни 1932a – Українські пластуни на югославському Джемборі в Загребі 1932. Тризуб. Прага, 28 серпня 1932. Число 33–31 (340–41). С. 30–31.

Українські пластуни 1932b – Українські пластуни на югославському Джемборі в Загребі 1932. Тризуб. Прага, 30 жовтня 1932. Число 42 (350). С. 11–12.

Хроніка 1927 – Хроніка 1927 // Тризуб. Прага, 26 червня 1927. Число 26–27. С. 42–43.

Хроніка 1929 (6) – Хроніка 1929 (6) // Тризуб. Прага, 3 лютого 1929. Число 6 (162). С. 31–32.

Хроніка 1929 (16–17) – Хроніка 1929 (16–17) // Тризуб. Прага, 14 квітня 1929. Число 16–17. С. 41.

Хроніка 1930 (29–30) – Хроніка 1930 (29–30) // Тризуб. Прага, 3 серпня 1930. Число 29–30 (237–238). С. 43–44.

Хроніка 1930 (31–32) – Хроніка 1930 (31–32) // Тризуб. Прага, 31 серпня 1930. Число 31–32 (239–408). С. 47–48.

Хроніка 1931 (25) – Хроніка 1931 (25) // Тризуб. Прага, 28 червня 1931. Число 25 (283). С. 31–32.

Хроніка 1931 (29–30) – Хроніка 1931 (29–30) // Тризуб. Прага, 2 серпня 1931. Число 29–30 (287–288). С. 44.

Хроніка 1931 (37) – Хроніка 1931 (37) // Тризуб. Прага, 4 жовтня 1931. Число 37 (295). С. 28–29.

Хроніка 1932 – Хроніка 1932 // Тризуб. Прага, 13 березня 1932. Число 11 (319). С. 26.

Хроніка 1933 – Хроніка 1933 // Гуртуймося. 1933. Жовтень. С. 17.

Хроніка 1935 – Хроніка 1935 // Гуртуймося. 1935. № 14–15 (квітень–вересень). С. 36, 37.

Хроніка 1937 (2) – Хроніка 1937 (2) // Гуртуймося. Прага, 1937. Рік видання 2 (XXIII). С. 24.

Хроніка 1937 (47) – Хроніка 1937 (47) // Тризуб. Прага, 5 грудня 1937. Число 47 (597). С. 27.

Хроніка 1938 – Хроніка 1938 // Гуртуймося. Прага, 1938. Рік видання 3 (XXVI). С. 17.

REFERENCES

Ansky, V. (1937) Z ukrains'kogo zhittya v Yugoslavii [On Ukrainian Life in Yugoslavia]. *Gurtuymosya*. 2–3. pp. 30.

- Burda, S. (1999) Z zhittya rusiniv i ukraïntsiiv Zagreba. *Nova dumka*. 107. pp. 29–30.
- Burda, S. (2002) Istoriya i aktual'ni problemi ukraïntsiiv ta rusiniv Khorvatii [History and issues of Ukrainians and Rusins in Croatia]. In: *Ukraïntsi Khorvatii. Materiali i dokumenti*. Book 1. Zagreb: [s.n.]. pp. 174.
- Trizub* (1936) Vbivstvo S. Petlyuri v Yugoslavs'kiy presi [The assassination of S. Petliura in the Yugoslav press]. 15th August. pp. 24–25.
- Trizub* (1927) Vidkrittya Ukraïns'koï gromadi v Bilgorodi [Opening of the Ukrainian Community in Belgorod]. 23rd December. pp. 26–27.
- Anon. (1935) Z zhittya ukraïns'koï gromadi [From the life of the Ukrainian community]. *Gurtuymosya*. 1(13). pp. 30–31.
- Kozlitin, V.D. (1996) *Russkaya i ukrainskaya emigratsiya v Yugoslavii (1919–1945 gg.)* [Russian and Ukrainian emigration in Yugoslavia (1919–1945)]. Kharkiv: RA.
- Krajczar, I. (1927) Ukraïns'ka emigratsiya u Yugoslavii [Ukrainian emigration in Yugoslavia]. In: *Rusky kalendar*. Rusky Krstur: [s.n.]. pp. 114.
- Kuleba, E. (2000) 30 rokiv kul'turnogo zhittya ukraïntsiiv u Kuli (II) [30 years of Ukrainian cultural life in Kula]. *Ukraïns'ke slovo*. 7. pp. 49–56.
- Latyak, Yu. (2002) Informuvannya ukraïns'koyu movoyu na prostorakh kolishn'oi Yugoslavii (1922–1992) Korotkiy oglyad. *Misli z Dunava*. 5. pp. 50–54.
- Latyak, Yu. (2000) Informuvannya ukraïns'koyu movoyu na prostorakh kolishn'oi Yugoslavii (1922–1992). *Glas Soyuzu*. 3. pp. 50.
- Trizub* (1927) List z Yugoslavii [Letter from Yugoslavia]. 7th August. pp. 10–11.
- Lisky, B. (2002a) Anton Ivakhnyuk – velikiy ukraïns'ko-khorvats'kiy patriot [Anton Ivakhnyuk is a great Ukrainian-Croat patriot]. In: *Ukraïntsi Khorvatii. Materiali i dokumenti*. Book 1. Zagreb: [s.n.]. pp. 62–74.
- Lisky, B. (2002b) Z diyal'nosti ukraïns'kikh studentiv u Khorvatii (1920–1945) [From the activities of Ukrainian students in Croatia (1920–1945)]. In: *Ukraïntsi Khorvatii. Materiali i dokumenti*. Book 1. Zagreb: [s.n.]. pp. 38–51.
- Malinovska, O. (1995) Ukraïns'ka diaspora v pivdenenoslov'yans'kikh zemlyakh: korotkiy istorichniy naris [Ukrainian Diaspora in the South Slavic lands: a brief historical essay]. *Ukraïns'ka diaspora*. 8. pp. 12–24.
- Marunchak, M. (1969) *Ukraïntsi v Rumunii, Chekho-Slovachchini, Pol'shchi, Yugoslavii* [Ukrainians in Romania, Czechoslovakia, Poland, Yugoslavia]. Winnipeg: New Pathway Publishers Ltd.
- Matsyakh, E. (1941) Khorvatiya vchora i s'ogodni [Croatia yesterday and today]. *Ukraïns'kiy visnik*. 3rd August. pp. 3.
- Miz, R. (2001) “Noviy dumtsi”, vlasne, 33 roki. *Nova dumka*. 1(2). pp. 11.
- Matsyakh, E. (2002) Ukraïntsi v Khorvatii [Ukrainians in Croatia]. In: *Ukraïntsi Khorvatii. Materiali i dokumenti*. Book 1. Zagreb: [s.n.]. pp. 51–61.
- Miz, R. (2003) Do 70-littya vikhodu v svit pershogo chisla “Ridnogo slova”. *Nasha gazeta*. 7th September. pp. 12.
- Miz, R. (2005) Bilya koliski dvokh soyuziv i odnoi Regional'noi Radi [At the cradle of two unions and one Regional Council]. *Golos Soyuzu: Soyuz rusiniv i ukraïntsiiv Serbii i Chornogorii*. 8. pp. 4–5.
- Mushinka, M. (2005) Nas poednav Volodimir Gnatyuk. *Golos Soyuzu: Soyuz rusiniv i ukraïntsiiv Serbii i Chornogorii*. 8. pp. 12–15.

Narizhniy, S. (1942) *Ukrains'ka emigratsiya* [Ukrainian emigration]. Pargue: [s.n.].

Narizhniy, S. (1999) *Ukrains'ka emigratsiya. Kul'turna pratsya ukrains'koï emigratsii 1919–1939* [Ukrainian emigration. Cultural work of Ukrainian emigration in 1919 – 1939]. Kyiv: Vid-vo imeni Oleni Teligi.

Pavlyuchenko, O.V. (1987) *Rossiya i Serbiya 1888–1903 (diplomaticheskie ot-nosheniya, obshchestvennye svyazi)* [Russia and Serbia 1888-1903 (diplomatic and public relations)]. Kyiv: Naukova dumka.

Pavlyuchenko, O.V. (1992) *Ukraina v rosys'ko-yugoslov'yans'kikh suspil'nikh zv'yazkakh (druga polovina XIX – pochatok XX st.)*. Kyiv: Naukova dumka.

Rumyantsev, O. (2008) *Galichina – Bosniya – Voevodina: ukrains'ki pereselentsi z Galichini na teritorii yugoslavs'kikh narodiv v 1890–1999 rokakh* [Galicia – Bosnia – Vojvodina: Ukrainian migrants from Galicia to the territories of the Yugoslav people in 1890–1999]. Kyiv: FADA; LTD.

Troshchinsky, V.P. & Shevchenko, A.A. (1999) *Ukrainci v sviti* [Ukrainians in the world]. Vol. 15. Kyiv: Al'ternativa.

Trizub (1930) *Ukrains'ka teatral'na sprava v Bilgorodi* [Ukrainian theatrical business in Belgorod]. 16th November. pp. 19–20.

Ukrains'kiy prapor. (1922) 5th August.

Trizub (1932a) *Ukrains'ki plastuni na yugoslavs'komu Dzhembori v Zagrebi* [The Plast National Scout Organization of Ukraine in Yugoslav Jamboree in Zagreb]. 28th August. pp. 30–31.

Trizub (1932b) *Ukrains'ki plastuni na yugoslavs'komu Dzhembori v Zagrebi* [The Plast National Scout Organization of Ukraine in Yugoslav Jamboree in Zagreb]. 30th October. pp. 11–12.

Trizub (1927) *Khronika*. 26th June. pp. 42–43.

Trizub (1929a) *Khronika*. 3rd February. pp. 31–32.

Trizub (1929b) *Khronika*. 14th April. pp. 41.

Trizub (1930a) *Khronika*. 3rd August. pp. 43–44.

Trizub (1930b) *Khronika*. 31st August. pp. 47–48.

Trizub (1931a) *Khronika*. 28th June. pp. 31–32.

Trizub (1931b) *Khronika*. 2nd August. pp. 44.

Trizub (1931c) *Khronika*. 4th October. pp. 28–29.

Trizub (1932) *Khronika*. 13th March. pp. 26.

Anon (1933) *Khronika. Gurtuymosya*. October. pp. 17.

Anon (1935) *Khronika. Gurtuymosya*. 14–15. pp. 36–37.

Anon (1937) *Khronika. Gurtuymosya*. 2(23). pp. 24.

Trizub (1937) *Khronika*. 5th December. pp. 27.

Anon (1938) *Khronika. Gurtuymosya*. 3(26). pp. 17.

Саган Галина Васильевна – доктор исторических наук, доцент, профессор кафедры всемирной истории Киевского университета им. Б.Гринченко (Украина).

Саган Галина Василівна – доктор історичних наук, доцент, професор кафедри всесвітньої історії Київського університету ім. Б.Грінченка (Україна).

Galyna V. Sagan – Borys Grinchenko Kyiv University (Ukraine).

E-mail: galinasagan@gmail.com